

לחילופין, יכול לזרוע במרכז טפח על טפח, וכן שאר הזריעות זורע ברוחב טפח, נמצא ריוח טפח ומחצה בין זריעת המרכז לזריעת הצדדים. כ"כ המאירי]. (עפ"י ר"ש במשנת כלאים, לפי הירושלמי. וכן דעת הרא"ש. וכן נקט המאירי. וכן היא דעת הרמב"ם (כלאים ד, ט), ששיעור יניקה לענין הרחקה הוא טפח ומחצה. [אלא שהרמב"ם פירש באופן אחר זריעת חמישה מינים בערוגה — זורע בכל רוח ארבעה טפחים על רוחב טפח. ומשייר טפח רבוע בכל קרן מקרנות הערוגה. ובאמצע הערוגה זורע מין חמישי בריבוע שני טפחים וארבע חמישיות ועוד, באופן שפינותיו של אותו ריבוע מגיעות לאמצע שורות הזרעים האחרים. ואין לחוש לנגיעת הקצוות, משום התר 'ראש תור']. ואילו דעת הרמב"ן הריטב"א והחינוך (רמה, יב) כדעת רש"י ותוס', ששיעור יניקה שלשה טפחים. פסק החזו"ן-איש (כלאים ז, כה): 'זורע אדם ב' ירקות זה אצל זה ומרחיק ביניהן טפח ומחצה [כיון שכן דעת הר"י בן מיגש והר"מ והר"ש והרא"ש והגידון בדרבנן לדעת הר"מ שאין לוקין אלא אם הן בתוך טפח] מלבד מקום הזרעים [כמש"כ ר"ש ריש פרק ערוגה דדברי רש"י דהזרעים הם בכלל המרחק אינו רק לשיטתו דבעינן ג' טפחים], ואם היה ביניהם טפח ומחצה וכשנתעבו ונתגדלו אין ביניהם שיעור הרחקה — צריך לעוקרן ולהרחיקן [ד"ז לא נתבאר אבל הדבר מסתבר, ועי' סי' ח' סק"י דסתימת הדבר משמע דמותר בכל גוונא] ולפי זה נראה דאין זורע במרחק טפח ומחצה אלא בדברים שאין שרשן מתעבה וישאר שיעור מרחק ביניהן, אבל דברים המתעבין צריך להרחיק ביניהן שישאר מרחק טפח ומחצה כשיגדלו, וקלחים המתעבים כמו כרוב צריך י"א ומחצה [ד"ז אינו מוכרע ויתבאר בס' דלקמן] ואם הוקשו לזרע כל הירקות צריכים י"א ומחצה...].

ויש שיטות נוספות בבאור הסוגיא — ע' במאירי. וכן יש שיטה נוספת להגר"א, ולפיה לא הותר במשנה אלא בחמשה זרעים בודדים. מו"מ בשיטה זו — ע' בחזו"א כלאים ז, יד. וע"ע בשו"ת ר"י בן מגאש — כו.

אם בא לזרוע זרעים בודדים, יתכן ויכול לזרוע ט' מינים שונים, ארבע בקרנות ועוד ארבע באמצע כל רוח, ועוד אחת במרכז הערוגה, והרי יש ריוח שלשה טפחים בין מין למין. (כן משמע בירושלמי, מובא ברמב"ן. וכן משמע מפסקי הרי"ד). ולפי הסוברים ששיעור יניקה טפח ומחצה, יכול לזרוע תשע מינים בערוגה, כל מין בטפח רבוע, ובין כל מין ומין יהא ריוח טפח ומחצה. (וכן נקט המאירי. וע"ש עוד אופני זריעה של מינים מרובים.

ועוד הוסיף: 'וכן יראה לי, שדרך הערוגה לזרוע בארבע צדדים וחמשי שבאמצע, והוצרכו חכמים ליתן שיעור בריבועה כפי מנהגם, כלומר מנהג זריעתם בערוגה אחת צריך שיהא ריבועה כך וכך'.
ואולם התוס' (פה. ד"ה וקים) ועוד ראשונים צדדו שאין התר בדבר כי נחשב לערבוב. לא התירו אלא באופן המוזכר במשנה. [ואיסור זה נראה שהוא מדרבנן. עפ"י חזו"ן איש כלאים ז, כה].

דף פה

זמנלן דהא דקים להו לרבנן (דחמשא בשיתא) מילתא היא?... — 'פירוש: מנא לן לסמוך בדיני תורה לדון אותם על פי חכמת התולדה (= הטבע) אם לא קבלנוה בפירוש התורה שבעל פה' (ריטב"א, וכפרש"י).

ומתריך, אכן ניתן לסמוך על חכמת הבריות בטבעיים, 'דאמר רבי חייא... אלה בני שעיר החרי ישרי הארץ... שהיו בקיאים בישובה של ארץ... — וחכמים חקרו ודרשו מעובדי אדמה, חמשה גרעינים בכמה אינם יונקים מהרדי, והשיבום, בששה על ששה, והם עמדו על דבריהם. (הדושי הר"ן).

'לא תסיג גבול רעך [אשר גבלו ראשונים] גבול שגבלו ראשונים לא תסיג, מאי גבלו ראשונים... — כפי הנראה מרש"י, איסור זה אינו שייך לאיסור כלאים, (והרי לשיטתו במשנה, איסור כלאי זרעים אינו אלא מדרבנן), שפרש הדברים לענין איסור יניקה מקרקע חברו. וכן משמע מדברי הרמב"ם והחינוך, שהשמיטו אזהרה זו בהלכות כלאים. (עפ"י מנחת חינוך רמה, א). ויש מפרשים משום שאינה אלא אסמכתא בעלמא. (מעין החכמה).

ואולם התוס' נקטו שהוא 'לאו' גמור אלא שאין לוקים עליו משום שהוא לאו הניתן להשבון או משום לאו שבכללות. [ונראה לפי שיטתם שאין לאו זה אמור אלא במיני כלאים, אבל באותו המין אין איסור משום 'לא תסיג גבול רעך']. (עפ"י מנחת חינוך תקמח, ב).

בספר 'חדש האביב' פירש בדעת רש"י כהתוס', שענינו של האיסור משום כלאים, שהרי כפי הנראה מהמשנה בבבא-בתרא, מותר לסמוך זרעים למיצר חברו ואין חוששים להכחשת הקרקע בגלל היניקה. וע"ע במובא בב"ב כו, מחלוקת הראשונים, האם הזכות ליטע סמוך לשדה חברו קיימת מעיקר הדין או מתקנת יהושע. (ע"ע).

'גבוליה בכמה' — פרש הריטב"א: ודאי ההיתר לזרוע חמשה מינים בערוגה נובע מכך שיש לערוגה גבולות המסיימים אותה ועושים אותה כגינה בפני עצמה, שאילו אדם הזורע בתוך שדהו, ללא סימון ערוגה, חמשה זרעונים בששה על ששה טפחים — ודאי אסור, שאף על פי שיש ביניהם כשיעור יניקה, יש כאן עירובב ואסור מדרבנן, ואם כן גבולי הערוגה הם גורמי ההיתר, ומשום כך צריכים אנו לידע מהו שיעור רחבם, שיהא ניכר.

'אמר רב: ערוגה בחורבה שנינו' — שהרי אם יש ערוגות סביב הערוגה, הלא הזרעים שבקצה ערוגה זו סמוכים לזרעים שבערוגה האחרת, כי רוחב גבול הערוגה אינו אלא טפה. ולפי שיטת הרמב"ם והר"ש הנ"ל, ששיעור ההרחקה הנצרך הוא טפה ומחצה, צריך לומר שאין בין שתי ערוגות אלא טפה רוחב, כי גבול אחד משמש לשניהם, ולא כפרוש רש"י ותוס' שיש שני טפחים, טפה לכל ערוגה. (כן כתב הר"ש).

(ע"ב) 'בעו במערבא: הפקיע תלם אחד על פני כולה, מהו? אמר רב ששת: בא ערבוב וביטל את השורה. רב אסי אמר: אין עירובו מבטל את השורה' — לפירוש רש"י השאלה היתה, האם תלם החוצה את הערוגה מהוה הפסק אם לאו.

ונראה מדקדוק דברי רש"י, שלפי הצד שהתלם מבטל את הערוגה, יש להחמיר ולהחשיב זאת כשתי ערוגות קטנות של ג' על ו', ואסור לזרוע בה אפילו שלשה מינים, משום ערבוב, כי ההתר המיוחד שדרשו מן הכתוב לחמשה מינים, אינו אמור אלא בגינה של ששה.

ולפי הצד בספק שהתלם אינו מבטל את הערוגה, נשאר עליה תורת ערוגה להתיר חמשה מינים, ויתכן אף להתיר ולזרוע בתלם מין שיש, לפי שהוא מסוים לעצמו. ואמר רב ששת: בא עירובב וביטל את השורה, וזרוע בה חמישה מינים אך לא מין נוסף, כי התלם אינו ניכר בפני עצמו. ורב אסי אמר: אינו מבטל, ואם כן יש לומר להתר [מין שיש] או לאיסור [אפילו שלשה מינים, שהרי זה כשתי ערוגות. (עפ"י חדושי הנצי"ב. וע"ע חזון איש כלאים ז, י).

'אמר רבי יוחנן הרוצה למלאות כל גינתו ירק — עושה ערוגה ששה על ששה ועוגל בה חמשה וממלא קרנותיה כל מה שירצה' — והוא השנוי במשנתנו 'ד' על ד' רוחות הערוגה' — דהיינו בפניות הריבוע מחוץ לעיגול, 'ואחת באמצע' — תוך העיגול. (עפ"י רמב"ן)

'איתיביה רבינא לרב אשי: עבודת ירק בירק אחר ששה טפחים, ורואין אותם כטבלא מרובעת. כטבלא מרובעת הוא דשרי הא לאו הכי אסור...' — לפרש"י ותוס' מדובר בתוספתא על התר חמש מינים שבערוגה, כדינא דמתניתין.

וצריך עיון, הלא בלשון התוספתא מבואר שהנידון הוא על דין הרחקה בין ירק לירק אחר, ולא הוזכר כלל חמשה זרעונים. וכן המשך דברי התוספתא אי אפשר לפרשם בערוגה. ועוד קשה, הלא גם רבי יוחנן דיבר בערוגה מרובעת, [ובעגולה אי אתה מוצא חמשה מינים].

ואולי יש לפרש ששאלת הגמרא היא, כשם שאמרו בתוספתא לענין הרחקה בין שדה ירק לשדה ירק אחר, שצריך הפרדה של ששה מרובעות, ולא די בששה על ששה עגולות, הרי שאין עיגול מהוה היכר, והכי נמי לענין זריעת עיגול, אינה נחשבת היכר. ומתקן, זה שהצריכו מרובעות הוא רק לענין היתר ראש תור, שיהא רשאי להיות מיצר והולך, אבל כאשר מעגל בערוגה — היכר טוב הוא. (עפ"י חזון איש כלאים ז,ד. ושוב הביא כן בשם הגר"א יו"ד רצו, לא).

דף פו

'מנין שקושרין לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו' — יש לפרש לימוד האסמכתא, מכך שכתוב שנים בלשון רבים, יש ללמוד שקושרים חצי הלשון בסלע וחצי בין קרניו [כמו שאמרו ביומא יז.]. (שפת אמת)

'מקיש ירידה לעלייה, מה עלייה בהשכמה אף ירידה בהשכמה' — יש מפרשים שכל ירידותיו כך היו, היה עולה בהשכמה ויורד לאלתר ואומר לישראל. ויש אומרים שאין הדברים אמורים אלא על הירידה המפורשת בכתוב, ביום הרביעי, ולא על שאר ירידות. ויש סברה שעיקר הדבר אינו מוסכם על כל הדעות — ע' במובא להלן פה.

'ע"ב' 'מחלוקת שפירשה מן האשה אבל פירשה מן האיש טמאה כל זמן שהיא לחה' — שעד שלא יבשה היא ראויה להזרעה. ודוקא כשהיא נתונה במקום שאינה נפסדת. (עפ"י רש"י; 'חדושי הר"ן'; חדש האביב.

לפירוש ר"ח ורבנו תם, שמדובר בפליטת זכר שנרבע, צריך לדחוק ולומר שאינו נפסד בשהייתו בגופו. ואכן הרמב"ן דחה פירוש זה, שהרי היה לגמרא לדקדק האם חביל בכך אם לאו. ועוד צ"ע לפירוש זה מדוע דיברו בזכר ולא אמרו בביאה שלא כדרכה, וממילא נשמע זכר ונקבה).

'דכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל' — באור הענין בדרך הרמז — ע' בספר מי השילוח; מחשבות חרוץ עמ' 81; קדושת השבת ב עמ' 8; ג עמ' 17; רסיסי לילה עמ' 146.

'ובחד בשבא לא אמר להו ולא מידי, משום חולשא דאורחא' — והרי קבלת עול תורה ומצוות מחלשת הגוף, כמעשה דריש לקיש (בבבא מציעא), הלכך לא אמר להם ולא כלום מענין זה. (חדש האביב)

*

לרבנו תם, מדובר במפץ של גמי ושל שיפה, שבשאר כלים אינם מקבלים טומאה מלבד טומאת מדרס, ולמדו ב'קל וחומר' שהמפץ שהוא ראוי למדרס מיטמא בטומאת מת. אבל מפץ עץ — יש לו טהרה במקוה.
 ב. כשם שמפץ נטמא במת, כך נטמא בשרץ. (ע' ב"ק כה). וכן שאר טומאות (ערש"י סוכה כ. גדה מט.). וממהרש"א כאן משמע שאין מטמא [עכ"פ מדאורייתא] אלא מת ושרץ בלבד, שבאים ב'קל וחומר'. וע' רש"י סוכה כ. הגהות מהרש"ם כאן.
 ג. הרמב"ם (כלים כג, א; מקוואות א, ד) כתב שטומאת המפץ בכל הטומאות מלבד מדרס, אינה מדאורייתא אלא מדבריהם.

דפים פר — פה

קטו. א. ערוגה קטנה — כמה מיני זרעים מותר לזרוע בתוכה בלא חשש כלאים?
 ב. ערוגה הנמצאת בין ערוגות — כמה מיני זרעים ניתן לזרוע בתוכה?
 ג. מהו התר 'ראש תור' בכלאים?
 ד. שורה / תלם אחד העובר על פני הערוגה — האם מהוה הפרדה לענין כלאים?
 ה. הרוצה למלאות כל גינתו ירק — כיצד יעשה?
 א. ערוגה שהיא (לא פחות מ) ששה על ששה טפחים, [שוחקים (עפ"י עירובין ג: תוס'). שיעור זה אינו כולל את גבול הערוגה מסביבותיה, שרחבו טפח] — זורעים בתוכה חמשה מיני זרעים של ירקות, (אך לא חטה וקטניות); ארבעה בארבע רוחותיה ועוד אחד באמצעה. (וסמכו חכמים על הכתוב כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח, וידוע להם לחכמים שבשיעור זה אין הזרעים יונקים מהדדי.
 א. לרש"י, ממלא שורת זרעים בכל ארבע רוחותיה עד סמוך לקרן, ואף על פי שהזרעים שאצל הקרנות סמוכים זה לזה ואין ביניהם ריוח ג' טפחים כשיעור יניקתם — אין לחוש לערבוב היניקה, ודי בהיכר שמלמעלה, בשל כיווני השורות.
 לתוס', אין זורעים בכל הרוח אלא באמצעה, כדי שיהא הפסק שלשה טפחים בין מין אחד לחברו שבשורה האחרת. ולדעת הר"ש אין צריך להרחיק בין שורה לשורה אלא טפח ומחצה, שהוא שיעור יניקת הזרע, ואין חוששים לעירוב היניקות.
 ויש אפשרות נוספת למלא את כל הערוגה בזרעים, כאשר זרע בעיגול, כדלהלן.
 ב. אם בא לזרוע זרעים בודדים, יש סוברים שיכול לזרוע תשעה מינים; ארבע בכל אחת מקרנות הערוגה, ארבע זרעים באמצע כל רוח ורוח, ואחת במרכזה, כך שכל זרע מרוחק שלשה טפחים מחברו (כן משמע מפסקי הרי"ד, וכן נקט המאירי). ויש אוסרים משום ערבוב (עתוס' ד"ה וקים, ורמב"ן), ומדרבנן (עפ"י חו"א).
 ג. לשיטת רבי יהודה (במשנת כלאים, ובירושלמי), אפשר לזרוע ששה מינים בערוגה.

ב. ערוגה (ששה על ששה טפחים) בין הערוגות — לרב, אין לזרוע בה חמשה מינים כנזכר לעיל, שמא ימלא את הקרנות ויהיו הזרעים סמוכים לערוגה הסמוכה. ושמואל מתיר, ובלבד שלא ימלא את כל הרוח בזרעים.
 לפרש"י, זרוע את השורות באופן שאינן מקבילות זו לזו, כגון שורה אחת בצד קרן מזרח-צפון

והאחרת בצד מערב-דרום וכו'. כך שבין השורה שבערוגה זו לסמוכה לה בערוגה האחרת, יש ריוח שלשה טפחים (כולל הגבולות שבניהם).

ולפרוש רבנו תם, זורע באמצע כל רוח, (ושומר על ריוח שלשה טפחים בין שורה לשורה, כנ"ל), בצורה ששורות הערוגה האמצעית אינן מקבילות לשורות הערוגות הסובבות, ויש כאן התר 'ראש תור'. וצריך להטות את שער (= עלים וגבעולים) ערוגה זו לתוכה וזו לתוכה, שלא יהא יתערבבו העלים.

יש אומרים, לפי פירוש התוס', אין מחלוקת בין רב לשמואל, וגם רב מודה שמותר בערוגה בין הערוגות באופן שנוטה שורה לכאן ושורה לכאן. וכן נראה מדברי הרמב"ם והר"ש. פני יהושע.

ג. התר 'ראש תור' ענינו, קצה (חד) של שדה זרועה מין אחד, הנכנס לתוך שדה או ערוגה של מין אחר — אין חוששים משום כלאים, לפי שניכר היטב שהזרע שייך לשדה האחר ואינו מהשדה שאליו הוא נכנס. לדעת רב, אין התר 'ראש תור' מערוגה לערוגה, כי כל אחת אינה חשובה בפני עצמה, אלא משדה לשדה או משדה לערוגה (רש"י: או מערוגה לשדה. ריטב"א) בלבד.

יתכן שרבי יוחנן חולק על כך (עפ"י רש"י פו.). ולפירוש התוס', שמואל חולק על רב וסובר שיש 'ראש תור' בערוגה.

אין התר 'ראש תור' אמור אלא בשדה / ערוגה מרובעת, אבל כשזורע בעוגל, אין ניכר ראש תור, (היוצא או הנכנס).

ד. שורה / תלם העובר על פני הערוגה כולה — לרב ששת, אינו מועיל להוות הפרדה, בא ערבוב (העלים והגבעולים שצמחו) וביטל את השורה. ולרב אסי מותר.

לפרש"י, מדובר על שורה החוצה את הערוגה והיא זרועה בזרעים. והשאלה היא האם שורה אחת מבטלת דין 'ערוגה' אם לאו. [ושתי שורות — ודאי מבטלות].

לפרוש התוס' מדובר על תלם עמוק טפח המקיף את הערוגה כולה, והשאלה היא האם מועיל תלם זה לזרוע בערוגות שמסביב, כפי שהוא מועיל בשדה.

אף לפי רב אסי, אין התר ליטע שורת דילועים בין שורת קישואים לשורת פול המצרי, שמתוך שזמורותיהם משתרכים, אין די בשורה אחת להוות הכר, ואין התר אלא בשתי שורות לכל מין, שאז נחשב כל מין כשדה בפני עצמו.

כן פרש"י. והתוס' פרשו שהדלועים שבאמצע אינם כלאים עם המינים האחרים, כי די להם בהפסק תלם, אבל הקישואים והפול — כלאים, ושורה אחת של דלועים אינה מהווה הפסק ביניהם.

ירקות קטנים שאין להם זמורות המשתרכות — מותר אף בהפסק שורה. ויתכן שגם רב ששת מודה בדבר, ולא אמר בא עירוב וביטל את השורה אלא בערוגה שיש בה חמשה מינים, אבל בשלש שורות של שלשה מינים מותר (עפ"י חזו"א כלאים ז).

ה. אמר רב כהנא אמר רבי יוחנן: הרוצה למלאות כל גינתו ירק מחמש מינים שונים, עושה ערוגה ששה על ששה טפחים ועוגל בה חמשה וזורע בתוך העיגול מין אחד, ובקרנות שמחוץ לעיגול, ממלא בשאר מינים. ואף על פי שהמינים סמוכים זה לזה, העיגול מהווה היכר להפסיק. לפי רבי ינאי, משאיר את הגבולות

שבין הערוגות (טפח לכל ערוגה) חרב מזריעה, ולפי רב אשי אין צריך, אלא זורע שם בכיוון אחר, שאם היו הערוגות זרועות שתי, זורע הגבולות ערב.

א. לפירוש התוס' והרמב"ן, דלא כרש"י, לרבי ינאי אינו ממלא את הערוגה כולה אלא משייר חצי טפח פנוי לכל רוח, כך שעם הגבולות הפנויים יש ריוח שלשה טפחים בין ערוגה לערוגה. ולרב אשי יכול לזרוע שטח זה בכיוון שונה, כאמור.

ב. אין מועיל העיגול להיכר אלא של חמשה טפחים, ולא פחות (עפ"י ראשונים).

ג. הרמב"ן נקט בדעת רש"י שעוגל חמשה עיגולים, ובתוך כל עיגול זורע מין אחר. וכן פירש המאירי. ו'ביני ביני' היינו השטח שבין העיגולים, בו נחלקו רבי ינאי ורב אשי אם משאירו חרב או זורעו בכיוון אחר.

וכן פסק הרמב"ם (ד, טו), מעגל חמשה עיגולים, ארבעה בארבע רוחות ואחת באמצע, וגם זורע את הקרנות במינים שונים, והרי בערוגה תשעה מינים. ואם רצה זורע את השטח שבין העיגולים בכיוון אחר, כדברי רב אשי.

דף פו

קטז. א. אשה הפולטת שכבת זרע — אימתי היא טמאה ואימתי טהורה?

ב. שכבת זרע שפרשה מן האיש — עד מתי היא מטמאת?

ג. שכבת זרע של ישראל במעי בהמה — מהי לענין טומאה?

א. הפולטת שכבת זרע הראויה להיקלט ולעשות זרע (שכבת זרע) — טמאה, כדין בעל קרי. לאחר שהסריחה ואינה ראויה להזריע — טהורה. (הן האשה הפולטת הן השכבת-זרע עצמה. רמב"ם הל' שאר אבות הטומאות ה, יב.)

נחלקו תנאים מהו גבול הזמן ששוהה הזרע במעיה ונפלט, ומטמא —

לרבי אלעזר בן עזריה, הפולטת ביום השלישי לתשמיש — טהורה, ומקצת היום ככולו, הלכך אם שמשה ביום חמישי סמוך לחשכה, ופלטה בתחילת ליל שבת — טהורה, הגם שלא עברו אלא שתי עונות שלמות, ליל שישי ויומו.

לרבי ישמעאל, הפולטת ביום שלישי טמאה, ומקצת היום ככולו, כך שפעמים שהן ארבע עונות שלמות, פעמים חמש ופעמים שש עונות, (כגון שמשה בתחילת ליל רביעי, אינה טהורה אם תפלוט עד כניסת השבת).

לרבי עקיבא, לעולם צריך שיעברו חמש עונות עד שייפלט ולא יטמא, דהיינו שתי יממות ועוד יום או לילה. ושיעור חמש עונות מתחשב מעת לעת, שאם יצתה מקצת עונה ראשונה, נותנים לה מקצת עונה שישית.

לחכמים (כפי גרסתנו), לעולם צריך שש עונות.

[וכולם למדו מפרישת סיני, שנאמר היו נכנים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה; ראב"ע סבר כדעת חכמים האומרים שהפרישה היתה ביום חמישי, וטבלו לטהרתן בליל שבת, ולא חששו לפליטה שאחר כך. ושלש הדעות האחרות סוברים כרבי יוסי שפרשו ביום רביעי. לרבי ישמעאל, היו שלא פרו אלא סמוך לחשכה וטבלו מיד בכניסת שבת. לרבי עקיבא, נצטוו על הפרישה בהשכמת רביעי, והרי חמש עונות. לחכמים, פרו בהשכמת רביעי ולא טבלו עד בוקר יום השבת, הרי שש עונות].